

Uzoni Fosztó Istvánnak az Unitárius Egyház- történethez irt előljáró beszéde.

*A kegyes és jámbor olvasónak az Atyaistentől a Jézus
Krisztus által üdvöt és kegyelmet!*

Úr Jézus, ki a zsidó uralom végső idejében Dávid magvából származott, a szentlélek által megszenteltetvén, mint Isten fia, az Atyaistennek az emberek üdvösségéről való minden akaratát az ő választott apostolainak, ezek pedig az egész föld kerekiségének a lehető legegyszerűbb módon tanították. Úgyhogy, amit az üdvösségre tudunk, hinnünk, remélnünk, tennünk és kerülnünk szükséges, mindaz oly nyilvánvalóan van szem elé tárva, hogy szávaikban egyetlen istenfélő ember is nem kételkedhetik. Mert „valamit a világosság atyja megvilágosított, az mind világosság“ írja az apcstol. Efez. 5. 13.

Hogy most az apostolok tudományának más fejezeteit ne említsük, az Atyaistenről, Fiáról, a közbenjáróról és a Szentlélekről a lehető legnagyobb egyszerűséggel tanítottak :

Tudniillik, hogy ama mindenható Isten, a mi urunk, Jézus Krisztusnak atyja, kinek tekintélye előtt hódolván, az Úr Krisztus és az apostolok mindenütt, minden elsőséget neki tulajdonítanak, amikor ezt tanítják: Ő amaz egyedülvaló, élő, igaz, halhatatlan, örök Isten.

Jézus Krisztusról pedig az egész evangélium összege és az összes apostolok tanítása ide megy ki: hisszük, hogy Jézus a szentlélektől fogantatott, Szűz Máriától született, Üdvözítő, Istennek fia, vagyis az idő kezdetében megígért ama Messiás, akiben ha hiszünk, örökéletünk lesz. Ján. 20. 31. Ezért Krisztus urunk csak amaz Istent, az Ő atyját akarta imádni, az üdvözítő vallás alapjának a benne való hitet állította és azt mondta: az üdvösség és örökélet abban áll, hogy az Atyát egyetlen igaz Istennek ismerjük, Jézust pedig, ki által az Atya nekünk örökéletet ígért, Messiásnak, Istentől fölkent Urunknak. Ján. 17. fejezet.

A Szentlé'ekről Úr Jézus Krisztus és az apostolok azt tanították, hogy az Istennek lelke, az Atyának és Fiúnak lelke, a Magasságosnak ereje, Istennek ujjja, Isten ajándéka, Vigasztaló stb. Ilyen és más jelzőket használnak, de mindig olyanokat, amiket a szentírásból bármely elfogulatlan ítélletű ember fölfoghat és megérthet, amiken kívül „még azt sem hallották, hogyha vagyone szentlélek.“ Csel. XIX, 2. és amiről az emberi értelemnek tudnia semmi más nem adatott, csak amit a szentírásból megtanulni lehet, mint „amit a világ sem nem lát, sem meg nem ismerhet.“ Ján. 14, 17.

Az apostolok idejében sehol semmi említés nem történik a Háromságról, a hármas istenségről, az örökkévaló Fiúról, emberi és isteni lényegről, kettős személyről, megtestesülésről, kettős természetéről, a közlés módjairól, leheletről és több más hasonló meghatározásokról, mikkel manapság a hitűdösök a maguk véleménye megvédésére vissza szoktak élni, de miknek téves voltát, ha a meghamisított kéziratok betűjét józan ítéllettel meghányják-vetik, maguk is beismerik.

Hallgassunk meg egyet a sok közül.

Bucherus Fridrik Sámuel wittenbergi lutheránus tanár a Márk evangéliumához írt Bibliai Régiségek című műve I. kötete 509. lapján azt írja, hogy Bajer Vilmos János jénai tanár a maga értekezésében kifejti, hogy I. Sándor pápa, Péter székében, amint mondják, az ötödik, a pápai áldozó víz fölszenteléséről és használatáról minő téves rendeletet adott ki. Bajer a 38. cikkben, az 517. lapon ezt írja: „Cocus Róbert figyelmeztet, hogy a keresztény egyház első két századában sem a háromság neve, sem a róla való tan nincs oly világosan és kifejezetten említve, amint ez abban a pápai levélben számtalan helyen előfordul.“

De hát előre megmondta Jézus Krisztus urunk, hogy az ő emberei elszunnyadnak s akkor eljő az ő ellensége és az Úr gabonája közé gyomot és konkolyt hint. Máté XIII, 25. Mert mindjárt az apostolok és apostoli férfiak elhunytá után, sokan mélyenjáróban akarván bölcselkedni, a szentírás egyszerű tudományába idegen tanokat keverték s így azt megrontották. A szentírás kifejezéseit és nyelvét ugyanis elhanyagolták s az ifjú koruktól fogva beléjük oltott pogány bölcsélet ferdességétől vezetettve, azt hibásan értelmezték és így az apostoli egyszerűség útjáról nagyon letértek. Különféle egységeket, összekapcsolásokat, természetek összezava-

rását, a kifejezésmódok közlését, a lényeg és személy közt való megkülömböztetést, és ami a háromság segítségével belsőleg volt tagolva, annak külső tagoltságra való átvitelét, s (amint a cordovai Hosius nagymester panaszoja), más elészámlálhatatlan új dolgokat eszeltek ki évről évre, amiket ők maguk is alig, vagy még alig sem értettek. Ezért aztán különböző véleményekre tértek s egymásra kölcsönösen gyűlölködő szitkokat és átkokat mennydörögtek s a vak vezetők Krisztus nevének örökségét a tévelygések sűrű ködébe burkolták.

Mindeme tévelygések nyilvánvalóbb alapja pedig a görögök régi bölcsekedő hiusága volt, meg a bölcsekedők és tulságosan plátóskodók különös szörszálhasogatása. Ők az evangelisták és apostolok írásait tévesen magyarázták s így Jánosból Plátót, Pálból Aristoteles bölcsekedőt faragták ki maguknak. Mert mikor a különféle iskolákból többen Krisztus nevére tértek, hogy a köznéppel közös hitet vallani ne láttassanak, igyekeztek az evangéliumot Plátóval összekapcsolni. Ez nekik nem is ment nehezen, mivelhogy mindkét helyen az Igének, Léleknek, Kezdetnek közös elnevezéseit találhatták meg, bár nagyon is eltérő értelemben. Aki ezekről többet akar tudni, nézze meg Agrippa Kornéliusz Henrik a „Tudományok hiábavalósága“ című könyvének 97. fejezetét, valamint Sommer Jánosnak Ingolstadtban először 1583-ban megjelent könyvében a VI. értekezést a 131. oldalon.

A dolgok ilyenén állása mellett, közben mégis már az apostolok korától fogva mindig akadtak, kik a maguk egyszerű tudományához makacsul ragaszkodtak és akik az említett vélemények elhatalmasodásának írsaikkal meg szavaikkal, valamint életükkel és igaz vallásukkal útjába állottak, tiltakoztak, küzdöttek és nem engedték, hogy Jézus Krisztusnak, az élő Isten fiának egyháza az üdvösség eme közsziklájáról végkép a pokol kapujába döntessék.

Hogy azok kik voltak, avagy tartózkodási helyük évszázadokon keresztül miként változott, azt e munkácskában kifejezni nem lehet föladatunk. Megtudhatja ezt bárki az egyháztörténetirókból, többek között Wissovi Benedek munkájából, melynek címe: „Az egyháztörténet veleje.“ Hasonlóképpen amaz igen nagyhírű férfiúnak, Szentábrahám L. Mihálynak „Rendszeres Hittudomány“ című művéből, annak is 4. része, 4. fejezetéből s különösen e fejezethez írt jegyzetekből. Nemkülönben Zvicker Dániel „Békék békéjéről“ és Mellierus Lukácsból (amely név betűrejtvény s benne Crellius

Sámuelt kell érteni), tehát neki Londonban 1697-ben kinyomtatt munkácskájából. Össze lehet még vetni a lengyel atyafiak és erdélyi papok munkáját is, melynek címe: „Az egy Atyaistennek, az ő Fiának és a Szentléleknek hamis ismerete,“ I. könyv 3. fejezetét s másokat.

A mi célunk inkább annak rövid előadása lehet, hogy a valásba behozott ama tévelygéseknek, mik Erdély egét elhomályosították, gyászos kimulta után, az isteni kegyelem kedvezése következtében, miként kezdett fokozatosan ismét kisütni az igazság napja, nevezetesen: ezen Erdély nagy fejedelemségében és a hozzácsatolt részekben, Várad felé, Temes és Baranya megyék környékén miként kezdett Isten a maga és fia tudományának terjesztésére más és más férfiakat támasztani és hogy ezek fáradozása következtében maga az igazság a legsűrűbb sötétségből pilymallat és hajnalhasadás módjára miképpen kezdett feltűnedezni, fényleni és végre, mint az áldott nap, Erdély fejedelemségét a legragyogóbb fényvel megvilágítani. És hogy az unitárius vallás itt, Erdélyben mimódon keletkezett, hogy haladt előre, miképpen gyarapodott s érte el a legfőbb biztonság delelőjét. Továbbá, hogy ennek következtében ez az erdélyi unitárius egyház miképpen kezdte arcát az idegen napnyugat felé fordítani. Mindezekhez még hozzáadunk néhány más olyan dolgot is, miket célunk elérése végett fölemlítésre szükségesnek tartunk.

Igaz mondás az, hogy aki nagy fába vágja fejszójét, annak nagy akadályokkal kell megküzdenie. Ez akadályok e történet megírásánál is bőséggel tornyosulnak elénk. Tisztelendő Kénosi Tózsér János úr, előbb a tordai unitárius iskola igazgatója, később az aranyosszéki Bágyon nemes egyházközség papja, ezelőtt néhány évvel önként vállalkozott arra, hogy az unitárius vallásnak Erdélyben való keletkezését, annak előhaladását, az egyház különféle változásait és viszontagságait stb. a szerzők nyomán elétárja és ezek megvilágítására a különféle forrásokat fölkeresné. De csakhamar megjósolta, hogy „a megkezdett épületet befejezni nem tudja. (Luk. 14 30.) Mert az anyag összegyűjtése körül minél több nyomozást végzett, annál több, és pedig szinte lebíratatlan akadály tornyosult eléje. Mi biztattuk, hogy küzdjön meg velük, de ő erre azt írta:

1. A szerzők igen gyakran ellentmondanak egymásnak, némelyek nagyon sok fontos dolgot elmellőznek, sokan szerfölött el-

fogultak a maguk felekezete iránt, az ellenpártot pedig igyekeznek sárba rántani, ellenfeleik történetét és személyeit könnyelműen befeketítik; a bírálókat mesterségét általában elhanyagolják; ha saját pártjukra nézve valami kedvező anyagot találnak valamely szerzőnél, azt minden fontolgatás nélkül kiírják s kétségtelen igazság gyanánt tárják az olvasó elé; különösen az időrendre nem figyelnek elég gondosan, hanem sok, szemmeláthatólag előbb történt dolgot, nevetséges módon későbbi időpontra tesznek stb.

2. A hitújítással kapcsolatban az erdélyi dolgokat, amennyiben azok a vallásra s annak előhaladására vonatkoznak, az egykorú történetírók oly sűrű homályba burkolták, hogy az akkor végbement eseményeket alig lehet tisztességesen kihámozni. Igaz ugyan, hogy akadnak figyelemre méltó írások is ez időre vonatkozólag, mint Lampe Egyháztörténete, Páriz Pápai Ferenc „Új életre támadt rom“ című műve, Haner György „Erdély története“, Ilia András „A vallások eredete és fejlődése Dáciában“ című munkája stb., de mindez édeskevés s az sem mindenütt megbízható.

3. Kelpiuson kívül, ki a szászok eredetéről írt, Bethlen Farkas is beszél az ő Története 464. lapján, hogy Báthori Zsigmond, Erdély fejedelme Gyulafehérvárt számtalan sok régi emléket csak úgy tréfából elégetett. Más igen sok régi írás elpusztult a forradalmak idején, melyek Erdélyt özönvíz módjára több ízben elárasztották. Erre elégséges bizonyítékot nyújtott Uzoni F. Mihály hazánkfia a főkövetségnél a fejedelem udvari titkára, Krim földjének már több mint harminc év óta önkéntes lakója, ki nemes Török Ferenc úr által néhány esztendővel ezelőtt jelentette nagyságos homoródszentmártoni Ugron Ferenc úrnak, hogy Erzsébetvárosról, (melyet közönségesen Ebesfalvának hívnak) neki az ő fejedelmétől származó adománylevele van. Az pedig igen sok, Erdélyből oda szállított írott anyaggal együtt a krími levéltár egy külön szekrényében található meg.

4. Vannak igen nagy számmal bosszantóan önféjű emberek, kik moly- és féregráta könyveiket levelesládáikból előszedni nem akarják, úgyhogy könnyebb tajtékból vizet facsarni, semmint az ilyenektől valamely régi könyvtöredékét megkaparintani. Pedig az ilyen sokszor igen alkalmas volna arra, hogy egyes egyháztörténeti adatok megvilágításával a dologra fényt derítsen.

Ilyen s ezekhez hasonló nehézségek nem szegték ugyan végképpen kedvét az érdeemes embernek, de mindenesetre lehangol-

ták. Azért ráestünk én s velem együtt néhány egyházköri jegyző, kik 1764-ben az Aranyosrákoson tartott szénatra gyűltünk egybe; így Szőcsi Mihály, háromszékköri jegyző, később aranyosköri esperes, Derzsi V. György udvarhelyköri, Bartók János Kükküllő megyei, Kozma Mihály marosszéki jegyzők, továbbá Nagy Mihály, a tordai nemes iskola igazgatója. Unszolni kezdtük, hogy mint unitárius anyaszentegyházunk tiszteletreméltó, lelkes fia, ne engedje, hogy effajta nehézségek őt a magára vállalt munkától visszariasszák, sőt hivatkozva neki eme dolgokban való bő ismereteire komoly jóindulattal állandóan biztattuk, hogy tekintse meg Krisztus eljegyzett egyházának ügyét. Végre is újra tollat fogott s rávette magát, hogy megírja az erdélyi keresztény unitárius vallás keletkezését, előhaladását, különféle viszontagságait stb. És Isten különös kegyelmének jóvoltából csakhamar kezdte a különféle szerzőknél található anyagot innen-onnan összegyűjtögetni s neki fogott, hogy a maga jóhiszemű pártatlanságával azt egybeöntse. E próbálkozásában a magunk költségével is segítségére voltunk.

Közben betegség kezdte kínozni, lakóhelyének megváltoztatása is sokat hátráltatta s ezért a munkával nem haladhatott derekasan előre. Az első tizenhat fejezetet ugyan nyélbeütötte s a XVI. századot nagyjában megírta. Közben minden megtévesztő részlelhajlást került, valamint az ellenpárt iránt való minden elfogultságot is. Ez nyilvánvalóvá válhatik bárki előtt, ki az ő írását minden szenvedélytől megtisztult lélekkel olvassa. Dolgozatát nekem 1741-ben átadta s kért szóval is, írásban is, hogy bíráljam meg, símitsak rajta, bővítsem. Én azonban csak a mű átírását ígértem meg. Pár hónapra rá, 1772, június 27-én Torockószentgyörgyön az Úrban csöndesen elpihent.

E pótolhatatlan férfiú testi elmulása után, a fönt elésorolt, valamint más nagynevű egyházi és világi emberek is kezdtek engem biztatgatni. A papi rendből leginkább tisztelendő Kozma Mihály. Ő tisztelendő Kénosi temetése alkalmával sirva szedegette elő a szekrényből a leveleknek e történetre vonatkozó gyűjteményét, azokat az özvegytől megvásárolta és más, nála levő, e célra nélkülözhetetlen töredékekkel együtt nekem átadta. Köztük volt továbbá Nagy Mihály. Azután a világi rendből tekintetes Váro Mózés úr és Balog Márton, Erdély nagyfejedelemségben a leg tudósabb jogász. Ezek tehát arra kértek, hogy az egész munkát elejétől vegyem át és amint Isten nekem arra lehetőséget ad, azt

dolgozzam is át. Nem tudtam kitérni a feladat elől, bár sokféleképpen menlegetőztem: hogy e tárgyban való tudásom sokkal csekélyebb az elődöménél; azután testi gyöngeségemet s más akadályokat is hoztam föl, de hiába: Isten nevében hát nekifogtam s buzgó verejtékezésemmel azon igyekeztem, hogy amit akár véletlenségből, akár a hibás fogalmazás következtében, akár pedig az ellenfél iránt táplált elfogult ítélet folytán tévesen megírtnak lehet tekinteni, mindazt az idézett okmányok alapján újra meghányjam-vessem s ezek alapján mondjak ítéletet.

Különben pedig, hogy a nyájas olvasó szándékommal tisztában legyen, elődöm tervének is megfelelőleg, egy olyan bevezetés-félért bocsátok előre, melyben Erdély lakóainak vallását tárgyalom Krisztus urunk korától egészen napjainkig. Szólok azután a Luther Mártontól megkisérelt hitújításról és arról a módról, ahogy a luteránus vallás belopakodott Erdélybe. Megemlítem az úrvacsoráról folyt nevezetes vitát, és hogy a fokozatos fejlődés következtében hogyan keletkezett Erdélyben az unitárius vallás, továbbá, hogy az néhány nyilvános vita nyomán miként került Erdélyország bevett vallásai közé.

Minthogy pedig vezetők nélkül egyetlen közösség is meg nem állhat, felsorolom azután az unitárius egyház püspökeit, a kolozsvári egyházközség papjait, az idevaló iskola igazgatóit, kartársaikkal egyetemben, kiket régebben lektoroknak, újabban professzoroknak szoktak nevezni. Boldog emlékük megérdemli ezt a kegyeletet. Megemlékezem továbbá a zsinatokról; arról a három nyomdáról, melyek hajdan az erdélyi unitáriusok ügyét szolgálták; azokról a családokról, melyek valaha az unitárius egyház ékességére szolgáltak, de később vagy kihaltak, vagy az idők kényszerének engedve, más vallásra tértek, mivelhogy inkább szerették e világ, mint Isten dicsőségét. Azt sem tehettem, hogy hallgassak az istentisztelet helyeinek, a templomoknak, továbbá az unitárius egyház csemete kertjeinek, az iskoláknak erőszakos elvételéről. Az idevágó körülményeket szótétlen hagynom nem lehetett.

Ebből azután nyilvánvaló, hogy egy-egy vallásos tárgyú értekezést, továbbá emlékiratokat, panaszokat, sérelmeket kellett idéznem, miket a dolog természete szerint Erdély királyaihoz, fejedelmeihez s azok főhivatalnokaihoz terjesztettek, hogy azok, mintegy az ellenpárt véleményét adván, nyilvánvaló bizonyítékokul szolgáljanak. Ebből következik e könyv írásmódjának egyenlőtlensége, amint különfélék az idézett források is. Ezek azután művem terjedelmét nagy betoldásokkal növelik. De szükséges azért, hogy ha munka olyan emberek kezébe kerül, akik könyvekhez hozzá nem férhetnek s ezért a mi dolgainkban járatlanok, történetünket iga-

zán, a maga tisztaságában olvashassák. Ezért az őseinktől szájról-szájra ránk szállott hagyományokat, továbbá a hitelt érdemlő kéziratokat a maguk helyén idézem.

Mindez pedig sok tapasztalatot, szakadatlan tanulmányozást, éles elmét, friss testierőt kíván. Amellett a kutatás költséggel jár, mert a források tulajdonosait gyakorta föl kell keresni. A fejtegetést zavartalan lelki elmerüléssel kellene végezni. Az egyházban, az országban, sőt határainkon kívül is szükséges volna segédeszközök után kutatni. Én azonban mindezek nélkül a legnagyobb mértékben szűkölködtem. Ehez képest az'án minden nagy igyekezetem mellett is kénytelen voltam sötétben tapogatózni, a dolgot a gyöngébb végén fogni meg, sok idevágó, fontos anyagot mellőzni, vagy az eseményt hibásan és homályosan adni elő. Ezért neked engem hibáztatnod egyáltalán nem szabad. Mert nekem a magaméból adnom semmit nem lehetett, sem arra módom nem volt, hogy a nyilvános levéltárakat, sőt magánemberek leveles ládáit is, hol pedig sok fontos anyag lehetett, tüzetesebben átvizsgálhassam, némelyikhez még hozzá sem férhettem. Sőt olykor az is megesett, hogy valamely, levélben kifejezett óhajtásomra egy teljes esztendő is kellett várnom a válaszra. Lassan mozgó tollam pótlására egy segítő íródiákra is szert nem tehettem. Azalatt pedig a gondjaimra bízott nyáj lelki gondozását is folytatván, éjjelnappal űrködnöm kellett, hogy róluk Isten előtt számot adhassak, „Nincs az a törvény, mely túl készlet tennem erőmön.“

Kérlek ezért, nyájas olvasó, ments ki engem magad előtt, mint aki egyrészt a szükséges eszközök hiánya miatt, másrészt meg rengeteg rendszer és rendkívüli egyházi teendőim, meg szűkös családi viszonyaim miatt is, sem annyi szabad idővel, sem pedig tehetséggel és erővel nem rendelkeztem, hogy a művelt emberek méltánylására méltó munkát hozhattam volna létre.

De már akármicsodás is ez a munka, azt sok verejtékhullatással szültem meg. Azért ezt le ne nézd, hiányait ne gondatlanságnak ródd föl, ezt tökéletlenségeiért és fogyatkozásaiért meg ne vedd, ha hibát találsz benne, félre ne dobd, sőt inkább azt krisztusi türelemmel, jóindulat lag, nyugodt lélekkel és nyájas ábrázattal meghánydvesd és becsületesen megjavítsd, hogy az unitárius egyház háliját Isten és emberek előtt méltán kiérdemeld. Téged az egyetlen, igaz, emberbarát Istennek, a mi urunk, a megfeszített Jézus Krisztus atyjának a szentlélek által kegyelmébe ajánl Krisztus szeretetében a te atyádfia és jóakaratu testvéred, az Úr Jézus Krisztus evangéliuma szerint élő nyájnak erdélyi unitárius lelki pásztora.

Kelt Erdélyben, Chrysola vagy Aranyos járásban 1774. januárjában.

Uzoni Fosztó István

akkor bágyoni pap és aranyoskőri unitárius jegyző.

Latinból fordította : *Márkos Albert.*

Pap Mózes.

A mult század 80-as éveinek a legelején Tordátfalváról édesanyja, egy mosólygó arcú székely asszony hozta be a Sz.-Keresztúri gimnáziumba. Koránál fogva is kiemelkedett osztálytársai közül. De kitűnt komolyságával, vasszorgalmával és acélos akaratával. Míg tanulótlársai egy-egy ártatlan diák-csinyt megengedtek maguknak, addig Pap Mózsit könyvei mellett találták a késő esti órák és a hajnal első sugarai. És ez a nagy szorgalom és erős akarat nem pillanatnyi föllángolás volt, hanem végig kísérte őt egész életén. Élete tényeit ezek jellemzik. Érettségi vizsgájának az eredménye nem kedve szerint ütött ki, amiért a vizsgálobizottságot kérdőre vonta. Mivel a görögnyelvből kapott érdemjegyével volt főképpen elégedetlen „csakazértis“ görög és latin nyelvszakos hallgatója lett a kolozsvári egyetemnek. Tanulmányai befejeztével a sz.-keresztúri gimn. tanára lett. Innen kezdve élete története össze van forrva ez intézet történetével. Különösen amióta átvette az igazgatói tisztelet, azóta szép és népes családja mellett legfőbb gondja az intézet körül forgott. Erős harcot folytatott a Pap János-féle telek megvásárlása érdekében. Majd az új gimnáziumi épület építése és berendezése vette igénybe elszánt akaratát. Amikor pedig egyházunk Főtanácsát a kegyetlen sors az elé a súlyos kérdés elé állította, hogy választania kellett a sz.-keresztúri és kolozsvári főgimnáziuma között, s a szavazás az előbbi hátrányára megtörtént: ebben a drámai pillanatban, amikor a győzők és a legyőzöttek lesújtva, dermedten állottak, az általános csöndben felállott Pap Mózes. Csak annyit kért, hogy a Főtanács engedje meg, hogy *társadalmi* uton tarthassák fenn a sz.-keresztúri főgimnáziumot. Sokan gúnyosan mosolyogtak, mások meg lehetlenséget láttak a kérésben. De azért egyhangulag elfogadták. És ezen a lehetetlennek látszó és lemosolygott kérésen fordult meg a főgimnázium sorsa.